

Доц. др Славиша М. Вулић*

Филозофски факултет Универзитета

у Источном Сарајеву, Катедра за историју

СТЕВО ПЕТРАНОВИЋ И ПИТАЊЕ АУСТРОУГАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1878. ГОДИНЕ

Апстракт: Током љета 1878. године вијести о аустроугарској окупацији изазвале су оштру реакцију становништва у Сарајеву. Запажену улогу у немирима који су том приликом избили имао је далматински Србин Стево Петрановић, национални и културни радник и драгоман италијанског конзулата. Свјестан последица које би окупација имала за српске националне тежње, Петрановић је настојао да развије заједнички отпор муслиманског и српског становништва. Тиме се упетљао у врло опасна збивања, што је за последицу имало пријетње од стране службеника аустроугарске амбасаде у Сарајеву, а након уласка аустроугарских трупа у град и могућност хапшења и погубљења.

Кључне ријечи: Стево Петрановић, *Застава*, аустроугарска окупација, Босна и Херцеговина, Сарајево.

*

Стево Петрановић привлачио је пажњу историчара већ у првој половини XX вијека. Најраније радове о њему, са врло значајним подацима, написали су Владислав Скарић¹ и уредник *Заставе* Димитрије-Мита Клицин, аутор *Споменице*.² У новије вријеме, пратећи различите аспекте његовог дјеловања, пажњу Петрановићу посветили су Раде Петровић³, Стеван В. Пржуљ⁴, Момчило Спасојевић⁵ и Момир

* slavisa.vulic@ff.ues.rs.ba

¹ Владислав Скарић, „Стево Петрановић (учитељ и национални агитатор)“, *Избрана дјела, књ. II*, Сарајево 1981.

² Димитрије Мита Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца (1835-1913)*, Нови Сад 1937.

³ Раде Петровић, „Отпор Austro-Ugarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)“, *Prilozi*, 14–15, Sarajevo, 1978, 371–398.

⁴ Sreten V. Pržulj, *Stevo Petranović i Tešanj (Prilog proučavanju prve pozorišne predstave u Bosni i Hercegovini)*, Sarajevo-Tešanj 1988.

⁵ Момчило Спасојевић, *Стево Петрановић*, Дух Српске Усоре 1 (1995), 83-90.

Самарцић⁶. Врло корисне податке о првој половини свог живота оставио је сам Петрановић у прилогу који је објавио у *Застави* током октобра 1876. године,⁷ али позивање на тај допис не налазимо ни у једном од споменутих радова.

Иако је важан дио живота провео на простору Босне и захваљујући свом преданом раду стекао поштовање и углед истакнутог националног радника, Стево Петрановић није потицао са тог подручја.⁸ Рођен је 19. децембра 1835. године у Дрнишу,⁹ градићу који се налази у Далмацији, на пола пута између Книна и Шибеника. Основну школу завршио је у родном мјесту, а школске 1850/1851. уписао је теолошку школу у Задру, у којој је похађао пет разреда.¹⁰ Крајем октобра 1856. године Петрановић се зајаконио и ступио у службу црногорског књаза Данила, као управитељ цетињске пансионске школе.¹¹ Иако је рођен у Хабзбуршкој монархији, 1861. године остао је без аустријског држављанства. Према Скарићевим подацима оно му је одузето због „жестоког национализма“,¹² а према Петрановићевом личном свједочењу сам га се одрекао јер је „као поштен човјек и челични Србин“, одбио да сарађује са генералом Мамулом, па аустријске власти нису пристале да му дају одобрење да у Задру ради као професор или вјероучитељ. Након тога, поново се вратио у Црну Гору, а децембра 1864.

⁶ Момир Самарцић, *Стево Петрановић као Михаило Михаиловић*, Зборник радова „Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја“, Пирот 2018, 117-129.

⁷ Устук „Обзору“, *Застава*, бр. 151, 3/15. октобра 1876.

⁸ Породица којој је припадао дала је више угледних људи тог времена, попут Божидара – политичара и оснивача *Матице далматинске*, Герасима – првог бокоторског епископа и уредника *Српско-далматинског магазина*, и Богољуба (Теофила) Петрановића – књижевног и просвјетног радника, који је својом активношћу на подручју Сарајева оставио значајан траг. (Д. М. Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца*, 5-6).

⁹ Устук „Обзору“, *Застава*, бр. 151, 3/15. октобра 1876.

¹⁰ S. V. Pržulj, *Stevo Petranović i Tešanj (Prilog proučavanju prve pozorišne predstave u Bosni i Hercegovini)*, 9.

У одређеној литератури, почевши од Клицина, забиљежено је да је Петрановић похађао и Филозофски факултет у Падови. Тај податак, међутим, не наводи ни сам Петрановић у потписаном прилогу *Застави* 1876. године, нити је забиљежен у некрологу достављеном *Застави* након његове смрти. Пржуљ, најзад, наводи да се Момчило Спасојевић, трагајући за подацима, обратио архиву Филозофског факултета у Падови, али му је, након претраге, речено да на том Факултету, у регистру студената који су га уписали и похађали, нема имена Стева Петрановића. Устук „Обзору“, *Застава*, бр. 151, 3/15. октобра 1876; Д. М. Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца*, 7; S. V. Pržulj, *Stevo Petranović i Tešanj*, 9-10.

¹¹ Устук „Обзору“, *Застава*, бр. 151, 3/15. октобра 1876.

¹² В. Скарић, *Стево Петрановић (учитељ и национални агитатор)*, 216.

прешао је у Тешањ, у коме је почео да ради као учитељ српске школе.¹³ Разлог одласка са Цетиња је нејасан. Клицин претпоставља да су у питању личне размирице Стева и Николе Петровића,¹⁴ док сам Петрановић у допису *Застави* оповргава било какве лоше односе са црногорским књазом, али истовремено и не појашњава шта је утицало да напусти Црну Гору. Да би се заштитио од дјеловања аустријског конзула, Петрановић је убрзо након доласка у Босну, по савјету својих пријатеља, од конзула Дуранда затражио италијанско држављанство. Захтјев је усвојен средином 1865. године, а та одлука показала се као изузетно значајна за улогу Стева Петрановића у збивањима у Сарајеву непосредно пред аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине 1878. године.¹⁵

Долазак Стева Петрановића у Тешањ, за учитеља, био је дио ширег процеса унапређења српских школа који се од друге половине XIX вијека одвијао на простору Босанског ејалета/вилајета. Читав подухват био је омогућен реформама које су у периоду Танзимата (1839-1876) спроводиле османске власти.¹⁶ У односу на пређашње вријеме, између осталог, реформе су донијеле знатно толерантнији однос Османске царевине према просвједивању хришћанског становништва. Ново стање и повољне прилике искористили су српски трговци који су у то вријеме економски знатно ојачали. Пошто су све више ширили своје пословање била им је неопходна школована радна снага, па су почели да улажу новац у заостале српске вјерске школе, модернизују њихов програм и, умјесто једва писмених предавача који су преовладавали до тада, за учитеље доводе школоване људе из Хабзбуршке монархије, чији образовни систем је био далеко испред османског.¹⁷ Одређен број тих учитеља потицао је и са подручја Далмације, па у ово вријеме у Босни сусрећемо не само Стева Петрановића, него и друге образоване Србе из његовог завичаја.¹⁸ Долазак тих напредних људи није значао само допринос унапређењу школства, већ је представљао и снажан подстицај развоју културног живота Срба у Босни и Херцеговини. Најзад, неки од њих постали су истакнути национални и политички радници¹⁹ значајно допринијевши учвршћењу српског националног осјећаја међу обичним становништвом.

¹³ Устук „Обзору“, *Застава*, бр. 151, 3/15. октобра 1876.

¹⁴ Д. М. Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца (1835-1913)*, 11.

¹⁵ Устук „Обзору“, *Застава*, бр. 151, 3/15. октобра 1876.

¹⁶ Vojislav Bogićević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463–1918*, Sarajevo 1965, 11–13.

¹⁷ Митар Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1978, 10–11, 15–16.

¹⁸ Mitar Papić, *Učitelji u kulturnoj i političkoj istoriji Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987, 10.

¹⁹ Митар Папић, *Трагом културног насљеђа*, Сарајево 1976, 99–100.

Све наведене карактеристике испољио је током свог дјеловања у Босни и Стево Петрановић. Дошавши у Тешањ крајем 1864. године, поред учитељског рада у Српској основној школи, успоставио је сарадњу са тамошњом црквено-школском општином, почео да окупља становништво и организује сијела. Развоју културног живота посебно је допринио оснивањем Дилетантског позоришног друштва са којим је током следеће године приредио позоришну представу, прву такве врсте не само на простору Тешња, већ и читавог Босанског ејалета. Као човјек са врло развијеном националном свијешћу, залагао се за ширење српске националне мисли и активно се прикључивао организацијама које су настојале да покрену борбу за ослобођење. Иако је живио у Тешњу, постао је члан Главног одбора за ослобођење Босне и Херцеговине, који је основан у Сарајеву, а за главни циљ имао је припрему народа за устанак против Турака. У тежњи да уједини Босну са Србијом, међу домаћим становништвом прикупио је велики број потписа које је његова жена однијела кнезу Михаилу, а залагао се и за аутономију српских школа, што је изазвало негативне реакције међу појединим представницима османских власти. Посебно је, међутим, интересантна Петрановићева активност у вези са питањем аустроугарске окупације 1878. године јер је донијела велику прекретницу у његовом животу. У том смјеру врло важан догађај представљало је Петрановићево пресељење из Тешња у Сарајево које се догодило 1875. године. Стево је најприје радио као учитељ,²⁰ а потом, према тврдњама аустроугарског конзула, од прве половине 1878. године, као преводилац при италијанском конзулату,²¹ што му је омогућило да, у тренутку када се Источна криза ближила свом врхунцу, буде добро обавијештен о збивањима у граду, али и шире. Пажљиво је пратио сва збивања у својој околини, а о свим важнијим стварима, кроз уношење сопствених погледа, слао је дописе који су објављивани у новосадској *Застави*.

Одредбе Санстефанског мира, склопљеног марта 1878. године, којим је било предвиђено да Босна и Херцеговина добије аутономију у оквиру Османског царства,²² Петрановић је дочекао врло негативно, јер су значиле крах надања за прикључење тих крајева Србији и Црној Гори. Огорчен, изражавао је љутњу према руском цару, а нешто касније, након што је вјероватно добио детаљније информације, и према енглеској дипломатији

²⁰ Д. М. Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца (1835-1913)*, 14-16; М. Спасојевић, *Стево Петрановић*, 85; М. Самарцић, *Стево Петрановић као Михаило Михаиловић*, Драгиша Д. Васић, *Теслић и околина у вријеме трансформације феудализма у капитализам (1878-1941)*, Бања Лука 2014, 59, 64.

²¹ Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 15. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, priredio Berislav Gavranović, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Građa, Knjiga XVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 14, Sarajevo 1973, dok. br. 97.

²² Милорад Екмечић, *Устанак у Босни 1875–1878*, Београд 1996, 372.

која је онемогућила руској војсци да заузме Цариград и ослободи Словене.²³ Останак у оквирима Османске царевине за Петрановића је значио наставак терора над рајом, што је поткријепио дописима у којима је извјештавао о новим турским насиљима и пљачком која се спроводила над српским становништвом.²⁴

Догађаји који су услиједили натјерали су га, међутим, да се, сем споменутим невољама, посвети једној новој, много већој опасности. Недуго након склапања Санстефанског мира, Сарајевом су све чешће почеле да се преносе гласине које су говориле о аустроугарској окупацији Босне и Херцеговине.²⁵ На ове узнемирујуће вијести, муслиманско становништво реаговало је подвојено.²⁶ Плашећи се да у случају промјене власти не изгубе земљу и постојеће повластице, припадници сарајевске земљопосједничке елите, водили су рачуна прије свега о својим интересима, па су на скупу одржаном у првој половини априла 1878. године, заузели умјерен став и подржали долазак нове управе.²⁷ Потпуно другачије становиште имали су нижи слојеви муслиманског становништва.²⁸ Аустроугарска окупација за њих је значила много више од губитка привилегија јер би угрозила оно што су сматрали најбитнијим – исламску вјеру, која би у једној хришћанској земљи сигурно изгубила дотадашњу премоћ и била прогоњена.²⁹ На чело њиховог покрета, који је имао за циљ жестоко супротстављање евентуалној окупацији,³⁰ али и доминантну употребу вјерског закона – шеријата,³¹ стали су свештеници Абдулах-ефендија Каукчија, имам Гази Хусрев-бегове цамије, и Мухамед-ефендија Хацијамаковић, шејх текије.³²

Пошто се и сам оштро противио могућој аустроугарској окупацији, Стево Петрановић је са занимањем пратио активности радикалних муслиманских слојева.³³ Појава новог, заједничког непријатеља, значајно је утицала на дотадашњи правац његових мисли, стварајући могућност сарадње двије,

²³ Морал дипломатије, *Застава*, бр. 59, 14/26. априла 1878.

²⁴ Вести из Босне, *Застава*, бр. 69, 3/15. мај 1878; Вести из Босне, *Застава*, бр. 79, 21. маја/2. јуна 1878.

²⁵ Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo 2006, 62–63.

²⁶ Васо Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, Београд 1996, 280.

²⁷ Konzulu Vasiću iz Beča, Beč 20. aprila 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 31.

²⁸ National Archives of the United Kingdom, Foreign Office Archives, London (даље NA, FO), 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 27th May 1878, no. 33.

²⁹ В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, 281.

³⁰ NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 27th May 1878, no. 33.

³¹ Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo 6. juna 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 44.

³² Josef Koetschet, *Aus Bosniens letzter Türkenzeit*, Wien-Leipzig 1905, 73–75.

³³ Д. М. Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца*, 19–21.

до тада, сасвим супротстављене стране.³⁴ То се посебно испољило након што су дотадашње гласине постале реалност, пошто су на Берлинском конгресу, 28. јуна, све кључне земље учеснице, сем Османске царевине, дале сагласност да Аустроугарска окупира Босну и Херцеговину.³⁵ Када се за ту одлуку захваљујући аустроугарском конзулу Васићу сазнало у Сарајеву, 5. јула избили су жестоки нереди. Предвођени познатим разбојником Хаџи Лојом, доњи слојеви муслиманског становништва, наоружани и бијесни, јасно су исказали своје незадовољство одлуком Конгреса.³⁶

Испољене немире Стево Петрановић не само што је дочекао са задовољством, већ им се и лично придружио. Таквим ставом и понашањем мијењао је дотадашњи положај посматрача и извјештача у много комплекснији и опаснији положај учесника догађаја. Када су бунтовни становници Сарајева, представљени кроз Народни одбор, одлучили да великим силама изразе своје незадовољство поводом одлуке Конгреса о аустроугарској окупацији Босне и Херцеговине управо је Петрановић на италијанском језику³⁷ саставио протестно писмо у којем је јасно речено да ће аустроугарска окупација бити оружаним путем одбијена.³⁸ Писмо су потписали припадници свих конфесија, укључујући и поједине

³⁴ Петрановићев став био је у складу са погледима устаничке емиграције у Београду која је, након неуспјеха устанка, схватила да кључна опасност за српске интересе у Босни и Херцеговини долази од стране Аустроугарске. Да би јој се одупрла, током 1878. године у више наврата исказивала је спремност на сарадњу са муслиманским становништвом. Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo 18. februara 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 14; В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, 312, 317.

³⁵ Carathéodory Pacha à Safvet Pacha, Berlin, le 28 juin 1878, *Ottoman Diplomatic Documents on "The Eastern Question" – The Balkan Crisis 1875–1878*, XI/5, dok. br. 637.

³⁶ NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 5th July 1878, no. 44; NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 10th July 1878, no. 45; Acting Consul Freeman to the Marquis of Salisbury, Bosna-Seraï, July 5, 1878, Британци и Хаџи-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878, док. бр. 2; Acting Consul Freeman to the Right Honorable Sir Austen Layard, Bosna-Seraï, July 10, 1878, *Исто*, док. бр. 7; Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 7. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 81.

³⁷ Ријешено је, *Застава*, бр. 101, 30. јун/12. јул 1878; Народна слога у Босни, *Застава*, бр. 106, 9. јул/21. јул 1878; Д. М. Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца (1835-1913)*, 23, 37.

³⁸ Текст писма у цјелини гласи: „Skupština bosanskog i hercegovačkog stanovništva - kako otomanskog, tako i kršćanskog, ima čast da podnese Vašoj Visosti da je neopozivo, čvrsto i jasno odlučila da odbije s oružjem u ruci svaku okupaciju od strane austro-ugarske vojske kao i svake druge. Mi, međutim, nismo protiv jedne mješovite europske komisije i mi se uzdamo u savjest Kongresa kako bi se izbjeglo uništenje zemlje i prolijevanje krvi.“ Louis Patin ministru Wadingtonu, Bosna-Saraj, 12. jula 1878, *Louis Patin - Bosna očima francuskog konzula*, dok. br. 10.

представнике католичке и јеврејске заједнице, с намјером да преко њемачког конзула Фромелта буде достављено канцелару Бизмарку. Фромелт је, међутим, одбио да то учини уз савјет незадовољницима да не пружају било какав отпор окупацији и да успоставе ред. Посебну пажњу посветио је муслиманском становништву препоручивши им да избјегавају било какве изгреде према члановима других религија.³⁹ Пошто побуњеници нису били спремни да одустану, идентичан захтјев упутили су енглеском конзулу Фримену који га је прихватио и прослиједио писмо маркизу од Солзберија, енглеском представнику на Берлинском конгресу.⁴⁰ О свему је био обавијештен и аустроугарски конзул Васић, који је, споменути захтјев приписао прије свега дјелатности валијиног замјеника Констант-паше, Грка по рођењу, и православног становништва, за које је рекао да тајно ровари против Аустроугарске, док је учешће осталих у својим извјештајима свео у други план.⁴¹

Сем писања протестног писма, Стево Петрановић се активно ангажовао и на успостављању сарадње са муслиманским становништвом да би се заједничким снагама пружио отпор аустроугарској окупацији.⁴² У допису *Застави*, написаном 5. јула, а објављеном седам дана касније, Петрановић истиче да су водећи људи муслиманског и православног становништва, након вишесатних преговора, успјели да усагласе „општи план“, при чему је посебно важна била одлука „вјечног измирења ... браће једне крви“, која су ријешила да се заједно одупру аустроугарској окупацији.⁴³ Извјештаје о овом договору не налазимо код страних конзула, али без обзира на то наведени подаци дјелују реални ако се имају у виду идентични ставови и једних и других према окупацији. Петрановић, међутим, по питању јединства иде даље, па је из послатих дописа видљиво да он становнике и „православне и мухамедовске вјере“ сматра Србима, припадницима истог народа које је долазак Турака најприје конфесионално раздијелио, а потом, кроз различит положај у новој држави и различите интересе, постепено учинио непријатељима. Најновија збивања у вези са окупацијом, давала су

³⁹ Владислав Скарић, „Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације“, *Изабрана дјела*, књ. I, Сарајево 1981, 287.

⁴⁰ NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 10th July 1878, no. 45; Acting Consul Freeman to the Right Honorable Sir Austen Layard, Bosna-Seraï, July 10, 1878, Британци и Хаџи-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878, док. бр. 7.

⁴¹ Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 10. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 88.

⁴² Британци и Хаџи-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878, приредио Милош Ковић, Мешовита грађа, *Miscelanea*, Нова серија, књ. XXXII (2011), 394.

⁴³ Ријешено је, *Застава*, бр. 101, 30. јун/12. јул 1878.

му нереалну наду да ће „браћа“ поново да се измире и постану оно што су некад била.⁴⁴ Наведено није била једина његова илузија, па је из написаног видљиво да се он надао да ће отпор који ће аустроугарској окупацији заједнички пружити српско и муслиманско становништво, искористити српске кнежевине и извршити толико жељено уједињење.⁴⁵

Петрановићева одушевљена активност против окупације није остала непримијећена и донијела му је озбиљне проблеме. Његову кућу ускоро је посјетио Тодор Милинковић, службеник аустроугарског генералног конзулата у Сарајеву. Пошто није затекао Стева, на груб начин саопштио је његовој супрузи да Петрановић, заједно са још неким људима у Сарајеву, подбуњује становништво против Аустроугарске. Због тог чина, запријетио је да ће Стево, а потом и сви његови саучесници, бити повјешани на Царевој ћуприји чим царске трупе уђу у град.⁴⁶ Овај непријатни догађај потврдио је у својим извјештајима и аустроугарски конзул Васић, јасно нагласивши да је учињен без његове сагласности и знања. Иако је сам инцидент назвао „безначајним“, Васић је истакао да он није био у складу са његовим тежњама да се избјегава било какво острашћено понашање и створио му је велику непријатност јер је изгледао као потврда склоности аустроугарских официра да врше непромишљене поступке. Према његовим ријечима, запрепашћена Стевова супруга, тресући се од страха, одмах је отрчала Петрановићевом шефу Усиљију,⁴⁷ који је управљао италијанским конзулатом у Сарајеву за вријеме одсуства конзула Пероа,⁴⁸ и затражила заштиту. На Усиљијеву реакцију и затражено објашњење, Васић је покушао да оправда свог службеника, истичући да је у питању вјероватно неки неспоразум и да је потребно испитати о чему се ради. Обећао је, ипак, да ће утицати на Милинковића да убудуће не изражава сличне пријетње.⁴⁹ Пошто је Усиљију управо то био циљ, наредних дана саопштио је да у име италијанског конзулата неће изражавати званичан приговор, а да ће свом преводиоцу Стеву Петрановићу забранити да се убудуће мијеша у локалне

⁴⁴ Народна слога у Босни, *Застава*, бр. 106, 9. јул/21. јул 1878.

⁴⁵ Д. М. Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца (1835-1913)*, 23.

⁴⁶ Вести из Босне, *Застава*, бр. 112, 19. јул/31. јул 1878.

⁴⁷ Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 15. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 97.

⁴⁸ Конзул Перо је у вријеме немира отишао на службени пут, током којег је на нејасан начин страдао, највјероватније од противника аустроугарске окупације (Rade Petrović, *Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1979, str. 63).

⁴⁹ Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 15. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 97.

прилике и подстиче народ на побуну.⁵⁰ Текст у *Застави* писан тих дана,⁵¹ као и збивања крајем јула и почетком августа показали су, међутим, да Петровић нити се плашио пријетњи аустроугарског службеника, нити је испоштовао Усиљијеве наредбе.

Немири у Сарајеву окончани су 9. јула интервенцијом војске која је растјерала побуњенике. Иако се страним конзулима у првом тренутку учинило да се стање вратило у нормалу,⁵² убрзо је постало јасно да је у питању било само краткотрајно стишавање незадовољства. Таквом развоју ситуације допринијело је у великој мјери држање османских власти које нису биле спремне да до краја искористе постигнути успјех и у потпуности се обрачунају са побуњеницима. У Сарајево је 12. јула стигао нови заповједник османске војске у Босанском вилајету Хафиз-паша⁵³ који је водио двоструку политику. Иако је на својим јавним наступима заговарао мирно држање и противио се пружању отпора окупацији,⁵⁴ Хафиз-паша је са собом у главни град вилајета довео плеваљског муфтију Мехмед Вехби-ефендију Шемсекадића, познатог борца против аустроугарске окупације,⁵⁵ који је већ 13. јула одиграо кључну улогу у подбуњивању тек утишане гомиле.⁵⁶ Нови војни заповједник, не само што није спречавао агитовање у народу вршено против аустроугарских тежњи, већ је и члановима распуштеног Народног одбора допустио да учествују у раду Покрајинског вијећа.⁵⁷ На тај начин је побуњеничком покрету помогао да изнова оживи, што се јасно осјетило само неколико дана касније, 17. јула, када је Народни одбор

⁵⁰ Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 18. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 105.

⁵¹ Ајка на Петрановића, *Застава*, бр. 113, 21. јул/2. августа 1878.

⁵² Louis Patin ministru Wadingtonu, Bosna-Saraj, 12. jula 1878, *Louis Patin - Bosna očima francuskog konzula*, dok. br. 10; Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 10. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 88;

⁵³ NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 18th July 1878, no. 46; Acting Consul Freeman to the Marquis of Salisbury, Bosna-Seraï, July 18, 1878, *Британци и Хаџи-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878*, док. бр. 10.

⁵⁴ Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 15. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 97.

⁵⁵ Димитрије М. Клицин, „Отпор муслимана против окупације Босне и Херцеговине 1878. године“, *Гајрет-календар за годину 1939*, Сарајево 1938, 230. За кључне податке о Шемсекадићу в. Hajrudin Ćurić, *Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa „Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini“, Sarajevo, 1979, 325-326.

⁵⁶ Konzul Vasić grofu Juliju Andrássy-ju, Sarajevo, 15. jul 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 97.

⁵⁷ В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, 291.

донио одлуку да прикупљањем људства и новца у Сарајеву отпочне са припремама за одбрану земље.⁵⁸ Нова побуна, у свој својој снази, избила је 27. јула, након што је аустроугарски конзул Васић становништву подијелио *Прокламацију* у којој је најављиван скори долазак трупа Двојне монархије.⁵⁹ Пошто је Хафиз-паша одустао од могућности да војском растјера покрет,⁶⁰ валија и његов замјеник су под притиском догађаја поднијели оставке, а образована је Народна влада. Нове власти су у највећој мјери формиране из реда домаћих људи које је конзул Васић означио као припаднике фанатичне руље.⁶¹ Већина хришћанског становништва је и овај пут са страхом дочекало nerede, скривајући се по кућама. Разборитији међу Србима забринуту су вртјели главама, али омладина је била одушевљена. Предвођена архимандритом Савом Косановићем, искрено се радовала рушењу османске власти, братимећи се са зачуђеним муслиманима.⁶² О реакцији Стева Петрановића не постоје писани трагови, али догађај који је уследио неколико дана касније, јасно је показао његове ставове.

Аустроугарске трупе 29. јула прешле су на територију Босанског вилајета, што је подстакло Народну владу да максимално ради на мобилизацији становништва у Сарајеву.⁶³ За борбу су у највећој мјери били заинтересовани нижи слојеви муслиманског становништва чије су фанатизоване масе тих дана непрестано одлазиле пут ратишта. Што се хришћана тиче, формирана је једна чета добровољаца, углавном састављена од српског становништва, на чијем челу је био опанчар Ристо Бујак. Пред полазак на фронт, 2. августа, окупили су се у двору Конака, гдје је њихову заставу благословио владика Антим.⁶⁴ Оно што је, међутим, привукло посебну пажњу енглеског и француског конзула,⁶⁵ била је чињеница да је споменути чету у шетњи кроз

⁵⁸ Konzul Vasić grofu Juliju Andrassy-ju, Sarajevo, 18. jula 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 105; Thomas Herkalović, *Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegovina*, Zagreb 1906, 127.

⁵⁹ Прокламација, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 144.

⁶⁰ J. Koetschet, *Aus Bosniens letzter Türkenzeit*, 86.

⁶¹ Konzul Vasić grofu Juliju Andrassy-ju, Sarajevo, 29. jula 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 142.

⁶² J. Koetschet, *Aus Bosniens letzter Türkenzeit*, 88, 90.

⁶³ NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Serai, 3th August 1878, no. 48; Acting Consul Freeman to the Right Honorable Sir Austen Layard, Bosna-Serai, 3th August 1878, *Британци и Хаџи-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878*, док. бр. 12.

⁶⁴ J. Koetschet, *Aus Bosniens letzter Türkenzeit*, 96.

⁶⁵ Иако је слао извјештаје и почетком августа, аустроугарски конзул Васић је био приморан да напусти Сарајево последњег дана јула, па није био у прилици да испрати споменути догађај. Konzul Vasić grofu Juliju Andrassy-ju, Mostar, 4. avgusta 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, dok. br. 166.

град предводио Стево Петрановић, носећи италијанску конзуларну капу на глави што је давало посебан значај његовом наступу. Када су стигли до излаза из града, Стево је окупљеним добровољцима, у присуству бројних муслимана, али и других пролазника, одржао надахнут говор у коме их је позвао да се боре до посљедњег даха и да никада не дозволе да земља у којој живе дође под власт Двојне монархије.⁶⁶

Подстакнут поновном Петрановићевом активношћу против аустроугарске окупације, на коју су му истог тренутка скренули пажњу други конзули, Усиљи је сматрао да мора одмах да реагује. Било је познато да је постојало снажно незадовољство италијанског јавног мњења због одлука Берлинског конгреса у вези са Кипром и Босном, током којих Италији није била дата никаква компензација, па се Петрановићева дјелатност лако могла повезати са тим и схватити не као његова лична активност, већ као активност представника италијанског конзулата, поготово што је све наведено учинио носећи капу украшену савојским крстом. Да би предупредио такве закључке, Усиљи је затражио од Петрановића да напусти службу, што је овај ускоро и учинио.⁶⁷ То, међутим, није био кључни Стевов проблем. Само неколико дана касније, 19. августа, аустроугарске трупе, након жестоких борби, заузеле су Сарајево.⁶⁸ У складу са правима која је добио након покоља код Маглаја и завођења опсадног стања, главнокомандујући аустроугарске војске генерал Филиповић је започео кажњавање свих значајнијих противника окупације.⁶⁹ Опасног супарника видео је и у Петрановићу, али како је обрачун са њим могао да га доведе у сукоб са

⁶⁶ NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 13th August 1878, no. 50; Acting Consul Freeman to the Right Honorable Sir Austen Layard, Bosna-Seraï, 13th August 1878, *Британци и Хаци-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878*, док. бр. 14; Louis Patin ministru Wadingtonu, Bosna-Saraj, 17. augusta 1878, *Louis Patin - Bosna očima francuskog konzula*, dok. br. 14.

⁶⁷ R. Petrović, *Otpor Austro-Ugarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)*, 379; R. Petrović, *Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, str. 63.

Из Усиљијевих извјештаја није најјасније када је Стево окончао службу у италијанском конзулату, али из извјештаја енглеског конзула може да се закључи да се то догодило у периоду између 13. и 16. августа, дакле прије него што су аустроугарске трупе окупирале Сарајево. NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 13th August 1878, no. 50; Acting Consul Freeman to the Right Honorable Sir Austen Layard, Bosna-Seraï, 13th August 1878, *Британци и Хаци-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878*, док. бр. 14.

⁶⁸ NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Seraï, 22th August 1878, no. 52; Acting Consul Freeman to the Right Honorable Sir Austen Layard, Bosna-Seraï, 22th August 1878, *Британци и Хаци-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878*, док. бр. 16.

⁶⁹ *Застава*, бр. 118, 30. јула/11. августа 1878; В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, 301.

италијанским конзулатом показао се попустљивији, поготово што се Усиљи активно ангажовао да сачува живот свом бившем службенику и, како је и сам тврдио, италијанском држављанину. Захваљујући томе, Петрановић је добио могућност да некажњен напусти Сарајево и пребјегне у Србију чиме је била окончана његова дотадашња борба и завршен један важан период његовог живота.⁷⁰

На тај начин Стево Петрановић, иако до последњег тренутка није показао страх пред надирућим аустроугарским трупима, непрестано вјерујући у успјех, доживио је, као и српски народ у Босанском вилајету у цјелини, тежак пораз у својој тежњи за ослобођењем и уједињењем. Развој прилика јасно је показао да је у његовим стремљењима било много више фанатизма, него реалних могућности. Не само што је било врло тешко спријечити Аустроугарску у спровођењу њених намјера, већ је и врло мали дио српског становништва, услед сукоба око земље и непрестаних прогона, као и утицаја Србије и Црне Горе, био спреман за сарадњу и савез са муслиманима, макар и против заједничког непријатеља. Петрановићева борба, међутим, бар из једног угла није била узалудна. Остала је трајно цијењена међу сарајевским Србима који су, и након скоро педесет година од збивања о којима смо писали, с одушевљењем причали о Стеву Петрановићу, памтећи га као истинског националног борца и човјека који је одиграо велику улогу у процесу буђења српске националне свијести у Босни.⁷¹

Необјављени извори:

National Archives of the United Kingdom, Foreign Office Archives, London (NA, FO).

Објављени извори:

Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine, priredio Berislav Gavranović, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Građa, Knjiga XVIII, Odljekenje društvenih nauka, Knjiga 14, Sarajevo, 1973.

⁷⁰ R. Petrović, *Otpor Austro-Ugarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)*, 380-382; R. Petrović, *Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, str. 63-64.

Колико је ситуација била опасна, јасно показује судбина личности које су у пружању отпора аустроугарским снагама предводиле муслиманско становништво. Тих дана окупационе трупе су похватале и на смртну казну осудиле одређен број људи међу којима су били и Хаџијамаковић и Каукчија. NA, FO 195, 1212, Freeman to Layard, Bosna Serai, 31th August 1878, no. 55; *Застава*, бр. 140, 6/18. септембра 1878.

⁷¹ О сјећањима сарајевских Срба види: Hamdija Kreševljaković, „Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878“, *Izabrana djela, knj. IV*, Sarajevo 1991, 94; Д. М. Клицин, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца*, 16, 18.

Herkalović, Thomas, *Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegovina*, Zagreb, 1906.

Koetschet, Josef, *Aus Bosniens letzter Türkenzeit*, Wien–Leipzig, 1905.

Louis Patin - *Bosna očima francuskog konzula*, priredio Muhamed Nezirović, Sarajevo, 1992.

Ottoman Diplomatic Documents on "The Eastern Question" – The Balkan Crisis 1875–1878, XI/5, From the Andrinople armistice to the Treaty of Berlin, February-July 1878, edited by S. Kuneralp and G. Tokay, Istanbul, 2016.

Британци и Хаџи-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878, приредио Милош Ковић, Мешовита грађа, Miscelanea, Нова серија, књ. XXXII (2011), 381–414.

Штампа:

Застава (1876, 1878).

Литература:

Bogićević, Vojislav, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463–1918*, Sarajevo, 1965.

Ćurić, Hajrudin, *Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa „Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini“, Sarajevo, 1979, 325–347.

Donia, Robert J., *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo, 2006.

Kreševljaković, Hamdija, „Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878“, *Izabrana djela, knj. IV*, Sarajevo, 1991.

Papić, Mitar, *Učitelji u kulturnoj i političkoj istoriji Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1987.

Petrović, Rade, „Otpor Austro-Ugarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)“, *Prilozi*, 14–15, Sarajevo, 1978, 371–398.

Petrović, Rade, *Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1979, 15–69.

Pržulj, Sreten V., *Stevo Petranović i Tešanj (Prilog proučavanju prve pozorišne predstave u Bosni i Hercegovini)*, Sarajevo–Tešanj, 1988.

Васић, Драгиша Д., *Теслић и околина у вријеме трансформације феудализма у капитализам (1878–1941)*, Бања Лука, 2014.

Екмечић, Милорад, *Устанак у Босни 1875–1878*, Београд, 1996.

Клицин, Димитрије-Мита, „Отпор муслимана против окупације Босне и Херцеговине 1878. године“, *Гајрет-календар за годину 1939*, Сарајево, 1938, 227–246.

Клицин, Димитрије-Мита, *Споменица Стеве Петрановића, националног борца (1835-1913)*, Нови Сад, 1937.

Папић, Митар, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 1978.

Папић, Митар, *Трагом културног насљеђа*, Сарајево, 1976.

Самарџић, Момир, *Стево Петрановић као Михаило Михаиловић*, Зборник радова „Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја“, Пирот, 2018, 117-129.

Скарић, Владислав, „*Стево Петрановић (учитељ и национални агитатор)*“, *Изабрана дјела*, књ. II, Сарајево, 1981, 215–218.

Скарић, Владислав, „*Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*“, *Изабрана дјела*, књ. I, Сарајево, 1981.

Спасојевић, Момчило, *Стево Петрановић*, Дух Српске Усоре, број 1, Теслић, 1995, 83-90.

Чубриловић, Васо, *Босански устанак 1875–1878*, Београд, 1996.

Summary

Slaviša M. Vulić

STEVO PETRANOVIĆ AND THE ISSUE OF THE AUSTRO-HUNGARIAN OCCUPATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1878

Dalmatian Serb Stevo Petranović resided in the territory of the Bosnia Eyalet, later the Bosnia Vilayet, from 1864 to 1878. Through his work among the Serbian population as a cultural and national activist, he left a significant mark, particularly in the regions of Tešanj and Sarajevo. Of particular interest, however, is the role he played in opposing the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina during the summer of 1878.

Viewing Austria-Hungary as a far greater threat to Serbian national aspirations than the Ottoman Empire, Petranović, in his capacity as interpreter for the Italian Consulate in Sarajevo, closely monitored the reactions of the Muslim population to the news of the impending occupation. Following the outbreak of unrest, he supported the public expression of discontent, actively participated in preparations for armed resistance, delivered speeches, and encouraged the Serbian population to resist. In doing so, he became deeply involved in highly

dangerous events, which led to threats of execution by hanging from officials of the Austro-Hungarian diplomatic mission in Sarajevo.

Despite facing a very real danger, Petranović did not abandon his ideals and continued his opposition to the occupation with determination. He remained in Sarajevo even after it had become evident that the city would soon be occupied by Austro-Hungarian forces. He was ultimately rescued from this perilous situation by the acting Italian consul, Usigli, whose intervention persuaded the Austro-Hungarian commander-in-chief, General Filipović, albeit reluctantly, to allow Petranović to leave Sarajevo unharmed and seek refuge in Serbia. With his departure, Petranović's role in the struggle against the occupation came to an end.

